

Zrinka Babić

KRITERIJI ZA ODABIR RAZLIKOVNIH OBILJEŽJA U SLAVENSKIM JEZICIMA

UDK 808.1-4

Različite promjene koje su se pojavile u fonološkim teorijama od sedamdesetih godina do danas u slavistici se vrlo rijetko javljaju.

Ako su razlikovna obilježja potrebna samo za klasifikaciju i opis glasovne raspodjele u pojedinome slavenskome jeziku, fonologiji su na raspolaganju različiti sastavi obilježja. Ako se pomoću razlikovnih obilježja pokušavaju iskazati fonološka pravila, treba izabrati obilježja koja što bolje, ali i što jednostavnije objašnjavaju određene procese. Ako se fonološki opis pojedinoga slavenskoga jezika želi promatrati u okviru univerzalnoga pristupa, odabir obilježja znatno je određeniji, a k tome ovisan o spoznajama proizašlim iz opisa mnoštva različitih jezika na svijetu. Takav bi opis uključivao i obilježja koja nisu razlikovna u pojedinome slavenskome jeziku, zajedno s obilježjima koja uzrokuju dijalektalni ili strani slavenski izgovor. To je vrlo korisno za poredbenu slavensku fonologiju jer se svaki pojedini opis jednostavno može usporediti s ostalima.

Uvod

Razlikovna su obilježja najmanje zvukovne jedinice koje lingvistima služe da bi objasnili kako su organizirani glasovni sustavi u različitim jezicima. Neki ih lingvisti smatraju dijelom fonema (npr. Praška škola), i to skupom fonetski različitih obilježja. Većinom se u slavenskim jezicima upotrebljavaju tzv. strukturalistička razlikovna obilježja, kojima je isključivi cilj bio fonološki opis. Naime, R. Jakobson, G. Fant i M. Halle¹ ponudili su binaristički sustav s najmanjim brojem obilježja kojima se mogu predvidjeti, odnosno opisati sve opreke koje se mogu pronaći u jezicima na svijetu. Njima se nisu željeli obuhvatiti i svi različiti fonetski ostvaraji tih opreka.

Neki lingvisti odbacuju pojam fonema i smatraju da su obilježja, a ne fonemi najmanje razlikovne jedinice u jeziku. Na primjer, utemeljitelji tzv. klasične generativne fonologije, N. Chomsky i M. Halle,² željeli su osim opisa fonoloških opozicija u svim postojećim jezicima iskazati fonetski sadržaj pojedinih odsječaka. Stoga su ponudili drugačija obilježja. Njima oznake kao p t k predstavljaju kratice za određene skupove obilježja.³

U članku će se raspraviti o odabiru različite vrste obilježja (akustička ili artikulacijska), njihovu odnosu (jednostruka, dvočana, mnogostruka), te o broju obilježja (razlikovna, neka zalihosna, sva zalihosna). Pokazat će se kako kriteriji za izbor u fonološkim opisima slavenskih jezika ovise ne samo o raspoloživim teorijama i njihovoj uvjerljivosti, nego i o namjeni pojedinoga opisa. Naročita će se pozornost posvetiti poredbenim slavenskim fonološkim opisima.

Akustička ili artikulacijska obilježja

U suvremenim se jezičnim opisima razlikovna obilježja povezuju ili sa slušnim, ili s izgovornim, ili pak i sa slušnim i s izgovornim svojstvima. Zasad u fonologiji ne postoji jedinstven stav o tome jesu li primjerenija slušna (akustička) ili izgovorna (artikulacijska) obilježja. Jedan su od razloga, jasno, različiti polazni teorijski okviri, pa se i u tome strukturalistički pristup razlikuje od generativnoga, klasični generativni od višeglasnih, u koji su uključeni različiti pristupi, višeglasni⁴ od upravnoga,⁵ upravni od

¹ Jakobson-Fant-Halle, 1952, Jakobson i Halle, 1956.

² Chomsky-Halle, 1968, Halle, 1959, Chomsky, 1964.

³ O različitim pristupima fonemu i fonološkim razinama vidi npr. Hyman 1975, str. 59–98. O razlici između strukturalističkoga pristupa i tzv. ortodoksnoga generativnoga, ali i o razvoju generativne fonologije na hrvatskome vidi Mihaljević 1991a, str. 13–33.

⁴ Engl. *autosegmental phonology*, ili *non-linear phonology*, vidi Goldsmith, 1976, 1979, Halle, 1983, Clements, 1985, Sagey, 1986 itd., cjelovito je prikazana u Goldsmith, 1990.

⁵ Engl. *government phonology*, tj. *theory of charm and government*, vidi npr. Kaye-Lowenstamm-Vergnaud, 1985, Harris 1990. itd.

ovisničkoga⁶ itd. Neki lingvisti prvenstveno žele pokazati univerzalnost pojedinih fonoloških pojava, drugi što jednostavnije iskazati fonološka pravila u podrobnome opisu jednoga jezika, treći žele da se fonološki opis što jednostavnije poveže s fonetskim.

R. Jakobson i njegovi suradnici pokušavali su za svako obilježje pronaći i akustičke i artikulacijske korelate. N. Chomsky i M. Halle služili su se u načelu izgovornim obilježjima. Ta su obilježja u radovima njihovih sljedbenika i ostalih fonologa doživjela preinake, često zbog podataka iz novoopisanih jezika. Uvedena su nova obilježja (npr. usnenost ili labijalnost), pojedina su zamijenjena drugima (npr. vokalnost slogotvornošću, ili zvučnost dvama novima: +/- napetim glasicama i +/- labavim glasicama). J. Goldsmith, G. N. Clements, M. Halle i ostali teoretičari višeglasne fonologije⁷ bave se organizacijom razlikovnih obilježja. J. Kaye, J. Lowenstamm, J.-R. Vergnaud, J. Harris i ostali zastupnici uspravne teorije⁸ žele pronaći opća načela koja upravljaju fonološkim postavama u okviru univerzalne fonologije umjesto da se služe pravilima, pa fonološka obilježja smatraju samo sredstvom za fonetsko tumačenje fonoloških odsječaka.

No ni jedna od tih teorija u potpunosti ne rješava povremene sukobe između zastupnika akustičkih i artikulacijskih obilježja. Pobornici akustičkih obilježja kao glavni razlog često navode da se govor prima uhom i da izgovor prema tome nema nikakvu ulogu.⁹ Na primjer, u najnovijoj hrvatskoj fonologiji D. Brozović¹⁰ navodi da su isključivo akustičke značajke fonova važne za njihovo prepoznavanje pri percepciji, a upotrebu i nazive razlikovnih obilježja temeljene na artikulaciji smatra »posve neprihvatljivim, ne samo iz načelnih razloga nego i zato što se tako zamućuju pojmovi«.

Doista, između slušnoga opažaja i izgovora često postoje vrlo očite asimetrije. Kao primjer može poslužiti uobičajen opis otvorničke ili vokalske¹¹ visine, koji se osniva na pojmu mjesta najveće obličnosti, odnosno najvišega mjesta jezika određenoga i položajem između krajnje prednje i krajnje stražnje točke. I pojam osnovnih otvornika, tj. ili kardinalnih vokala osniva se na ideji o jednakoj slušnoj udaljenosti vokalnih zvukova povezanih s jednako udaljenim točkama u artikulacijskom prostoru. To je, međutim, idealizacija, jer slušni utisak nije usklađen s artikulacijom: između [u] i [o] velika je razlika, dok je poluzatvoreno [o] čak malo

⁶ Engl. *dependency phonology*, podrobnije vidi npr. Durand, 1990.

⁷ Op. cit.

⁸ Op. cit.

⁹ Podrobnije vidi npr. u Durand, 1990, str. 61–71. O odnosu fonoloških i fonetskih prikaza od novijih radova vidi npr. Pierrehumbert, 1990. Naznaka mogućega objašnjenja za sposobnost izgovornoga tumačenja slušnih podražaja može se naći u Babić, 1992c.

¹⁰ Brozović, 1991, str. 412. u Babić i ostali, 1991.

¹¹ O hrvatskim nazivima u tvorbi glasova vidi Babić, 1992a i 1992b.

otvorenije od poluotvorenoga [ɔ].¹² Tako je i u odabiru (relativnih) otvorničkih visina u različitim jezicima. Npr. usporedbe rendgenski snimljenih visina jezika pri izgovoru vokala oɔ prema vokalima a a za petnaestak jezika, među njima i češkoga, poljskoga i ruskoga, pokazuju da otvorenoɔ u osam slučajeva više od a i a, u osam iste visine, a u šest niže, dok je zatvoreno o u šest slučajeva isto, u šest niže od a i a.¹³

Osim toga, čak i različiti govornici istog jezika pokazuju velike razlike u visini jezika za slušno »iste« otvornike. To bi značilo da su govornicima na raspolaganju različiti mogući pokreti za postizanje jednakoga zvuka. Ako se pak visine odrede prema prvome otvorničkome formantu (F1), a stražnjost kao razlika između drugoga i prvoga formanta (F1 – F2), pokazuje se prilična sličnost s idealiziranim kvadratom osnovnih otvornika.¹⁴

Tvrđnje da se slušni utisak istoga glasa može postići različitim načinima, čak i u naizgled jednostavnih obilježja, odnosno da različiti artikulacijski pokreti mogu proizvesti gotovo jednake spektrograme¹⁵ podupiru tezu o akustičkim obilježjima. Međutim, veza između akustičke slike i slušnoga opažaja vrlo je složena¹⁶. K tomu, pojedini jedinstveni artikulacijski pokreti nemaju jedinstveno, zajedničko akustičko obilježje (npr. pokret pri izgovoru glasa *d* jasno je prepoznatljiv – zahvaća vrh jezika u dodiru s zubnim ili desničkim područjem, ali akustička slika toga glasa ovisi o otvorniku koji slijedi iza njega, pa je prema tome različita). U nekim se novijim istraživanjima tvrdi da mjesto artikulacije ima jedinstven akustički trag neovisno o govorniku ili glasovnoj okolini¹⁷, u drugima pak da slušači i bez tih tragova razlikuju izgovorna mjesta kod okluziva.¹⁸

Mnogi lingvisti smatraju da je fonologija tim bolja što je bliža fonetskoj razini jer se time smanjuje upotreba fonetskih jedinica kao da su one posvemašnje apstrakcije. No očito je da su fonološki proces složeni i da organiziraju građu na nama zasad još nedovoljno jasan način, koji jamačno uključuje i slušno opažanje i izgovor, jezična načela organiziranja, a možda i još nešto. Dok se u potpunosti ne spozna sustav ljudske artikulacije i percepcije, treba polaziti od obilježja koja su očito jeziku prihvatljiva, kojima jezik barata po nekim kriterijima, ma kako nam oni nejasni bili. Pokazalo se da neka fonološke pojave u pojedinim jezicima grupiraju glasove prema njihovim artikulacijskim svojstvima, a neka prema akustičkim. Stoga neki lingvisti smatraju da razlikovna obilježja nisu ni akustička ni artikulacijska, nego apstraktne jedinice koje povezuju akustičke i artikulacijske govorne sastavnice.¹⁹

¹² Lass, 1984, str. 118–120.

¹³ Prema Wood, 1982, navedeno u Durand, 1990, str. 65.

¹⁴ Lass, 1984.

¹⁵ Delattre, 1967.

¹⁶ Vidi npr. Lieberman, 1977.

¹⁷ Blumstein i Stevens, 1981, navedeno prema Durand, 1990.

¹⁸ Lieberman i Mattingly, 1985.

¹⁹ Npr. Halle, 1983.

Razumijevanje govora složen je postupak i ne ovisi samo o lingvističkim sastavnicama, već i ostalima. Tada tumačenje razlikovnih obilježja ne ovisi uvijek samo o općoj, već i posebnoj fonologiji. Osim toga, na glasovnu strukturu djeluju i ostale jezične sastavnice – morfološka, sintaktička, leksička, tako da se različiti slušači katkada odlučuju za drugačije glasovne postavbe, bez obzira na to što je zvučna ista. To se najlakše vidi u poredbenim istraživanjima.

Primjer fonološkoga utjecaja jasno se vidi kad govornici standardnoga hrvatskoga čuju dubrovački izgovor riječi *trebamo* kao [tr̥jɛ:ba:mo], a govornici ruskog kao [tr̥'e:ba:mo]. Ta razlika u slušanju uvjetovana je njihovim različitim glasovnim sustavima: u hrvatskome jeziku dvoglasnik *ie* ima razlikovnu ulogu, a nepčani ili povišeni treptajnik *r* ne, dok je u ruskome povišeni treptajnik *r*^ˆ razlikovan, a nema dvoglasnika *ie*. U takvom je slučaju od postojećih očito najslikovitiji višeglasni fonološki opis: u njemu bi se obilježje visoki prikazalo uz konsonantski *r* i nekonsonantski *e*, a pravila svakoga pojedinoga jezika prikvačila bi ga samo jednomu glasu. U oba je slučaja očito da su i hrvatski i ruski govornici čuli visinu u riječi, ali je pripisuju različitim glasovnim slikama zbog fonoloških razlika između ruskoga i hrvatskoga.

Kako ostale, nefonološke sastojnice polaznoga jezika djeluju da različiti slušači različito slušaju, iako su čuli isto, pokazuje sljedeći primjer. Na vježbama poredbene fonetike i fonologije hrvatski su studenti uporno ponavljali rusinsku izgovorenu rečenicu: »Ti še bojiš odo mne?« kao: »Ti še bojiš odo mne?« ili »Ti s'e bojiš odo mne?«, dok je ruska studentica povratnu zamjenicu ispravno ponavljala kao: še. Očito da slušači nisu bili potaknuti samo glasovnim sastavom, uključujući i glasovna obilježja, već i leksičko-sintaktičkim sličnostima među dvama jezicima. Naime, u hrvatskom su razlikovni *s* i *š*, dok se *ś* javlja samo kao položajna inačica u riječima poput lišće [li:śće]. Hrvatski govornici očekivali su da šumnik u zamjениčkoj zanaglasnici bude *s* i stoga izgovoreni *š* nisu prepoznali kao svoj glas *š* (javlja se u nešto svjetlijoj inačici zbog idućeg otvornika *e*), nego su ga protumačili kao ne-š, tj. kao povišeno *s*^ˆ ili nepčano *ś*. Kako je u ruskome povišenost razlikovna – on ima tri bezvučna tjesnačnika: *s*, *s*^ˆ i *ś*, ruska je govornica prepoznala da je izgovoren *š*.

U odabiru vrste razlikovnih obilježja bitna je svrha jezičnoga opisa. Jedan od ciljeva fonološkoga opisa u svakome jeziku, pa tako i u slavenskima, treba biti pronalaženje obilježja na koja su osjetljiva fonološka pravila u tome jeziku, što znači da se proučavaju glasovne promjene i odrediti najprikladniji opis. Tada u obzir dolaze sva obilježja kojima se mogu što jednostavnije iskazati pravila, bila ona akustička ili artikulacijska. U nekoliko novijih fonoloških opisa slavenskih jezika koja se služe pravilima odabrana su klasična generativna obilježja²⁰, dok se u opisima

²⁰ Npr. Rubach, 1984, Mihaljević, 1991, Babić, 1991.

glasovnih sastava pojedinih jezika, ako se uopće služe razlikovnim obilježjima, gotovo redovito javljaju tzv. strukturalističkim obilježjima.

U poredbenim opisima glasova slavenskih jezika, kada se ističu sličnosti i razlike, vjerojatno se jednostavnije služiti artikulacijskim obilježjima²¹ jer su ona konceptualno prihvatljivija – lakše je predočiti razliku među obilježjima usneni (ili labijalni) i nepčani (ili palatalni), nego između obilježja difuzni i kompaktni. Naime, u artikulacijskim opisima na raspolaganju su nam imenovanje dvaju oblikovača koji se približuju jedan drugome ili se dodiruju, te opis vrste njihova položaja. Kako je građa čovjekovih glasovnih organa raznolika, jednostavnije je polaziti od izgovora i zamisliti (iako to, kao što je rečeno, nije uvijek tako) da različitom izgovornomu pokretu odgovara različit zvuk. Teže je polaziti od zvuka i zamišljati zvučno stupnjevanje ne dovodeći ga u vezu s pokretima govornih organa.

Na primjer, ako se pokušaju obilježjima iskazati razlike među cakavskim, čakavskim, kajkavskim, štokavskim, standardnim hrvatskim, poljskim, ruskim i češkim afrikatama, bit će preglednije da se iskažu kao razlike u dodiru dvaju oblikovača ili artikulatora (pa će razlikovna obilježja biti sprijednost, raspoređenost, hrptenost, visina), nego kao zvučne razlike (reskost, svjetlina, tamnoća, sniženost i povišenost).

Jednostavnost ili složenost razlikovnih obilježja

Dosad u fonologiji postoje tri stava o razlikovnim obilježjima. Neki lingvisti smatraju da su ona dvojna ili binarna, takvih je najviše²². Neki smatraju da su mnogostruka, bar neka od njih (prvenstveno se to odnosi na vokalnu visinu i izgovorno mjesto)²³, a neki pak da su jednostavna²⁴ (što znači da je samo jedna vrijednost leksički određena, druga je neobilježena, uspostavlja se pomoću općih, fonetskih pravila).

Zastupnici teorije da su obilježja mnogostruka, a ne dvojčana, obično navode tek po nekoliko primjera kako bi poduprli svoju teoriju. Tako npr. P. Ladefoged²⁵ navodi dvadeset obilježja koja se u jezicima upotrebljavaju kao dvojčane opreke, dva koja se upotrebljavaju dvojčano ili se uopće ne upotrebljavaju osim u nekoliko jezika, te dva koji se upotrebljavaju dvojčano u većini jezika. Stoga zaključuje da je dvojčanost, koju je Jakobson isticao, glavno načelo u ljudskoj komunikaciji. Međutim,

---

²¹ Međutim, za mnoge slavenske jezike ne postoje različiti opisi pomoću razlikovnih obilježja, pa su slavistima na raspolaganju samo strukturalistička obilježja.

²² Jakobson i ostali, 1952, Chomsky i Halle, 1968, Jakobson i Wauh, 1979 itd.

²³ Vidi npr. Ladefoged, 1971, 1982, Vennemann, 1972, Lass, 1984.

²⁴ Vidi podrobnije u Lass op. cit., Durand, 1990, op. cit.

²⁵ Ladefoged, 1971, str. 91.

---

navodi i dva obilježja koja se u gotovo svim jezicima upotrebljavaju nedvojčano. Jednu od glavnih razlika u sustavu mnogostrukih obilježja prema binarnim P. Ladefoged vidi u tome kako opisuju pojavu istoga glasa u različitim jezicima (odnosno glasova simboliziranih istim slovima u različitim jezicima). Binarnim se sustavom omogućuje usporedba i razlikovanje glasova u fonološkim sustavima različitih jezika (na tzv. sustavnoj fonemskoj razini), a mnogostrukim sustavom usporedba i razlikovanje stvarnih izgovorenih glasova (tj. njihovih alofona). P. Ladefoged smatra da sam izbor između mnogostrukih i dvojčanih obilježja nije toliko važan za sam jezični opis jer se svako mnogostruko obilježje može protumačiti pomoću nekoliko dvojčanih obilježja, a svaki se dvojčani sustav može pomoću općih pravila označiti da djeluje kao sustav s mnogostrukim obilježjima. Smatra da je mnogo važnija razlika stav svakoga od ta dva sustava o fonološkim odnosima među glasovima i fonetskim činjenicama. Navest ću samo neke primjere, a neću u to ovdje zalaziti.

Chomski i Halle tvrde da ni jedan jezika nema zubne i desničke zatvornike od kojih su oba vršna ili apikalna. Ladefoged smatra da malajamski jezik pokazuje da to nije tako. Oni također smatraju da jezici nikada nemaju više od tri razlikovne visine otvornika, a ako se one javljaju, onda je tome razlog neko drugo razlikovno obilježje, kao napetost ili zaokruženost. Danske i egleske primjere Ladefoged smatra protudokazom. Slične argumente navodi i R. Lass²⁶ navodeći najprije primjer iz četrnaestostoljetnoga engleskoga, duljenje i promjenu otvornika u prvom otvorenom slogu dvosložne riječi, te diftongizaciju za duge otvornike u švedskom govoru u Malmöu.

Prema sadašnjim spoznajama, slavenski jezici nemaju nikakvih svojstava koja bi bila izuzetna pojava u fonologiji u odnosu na jednostrukost, dvojčanost ili mnogostrukost obilježja. Kako to pitanje nije posve riješeno u svjetskoj lingvistici, slavistički fonološki opisi mogu samo odražavati to stanje. U poredbenome opisu, gdje je potrebno razlikovati veliko mnoštvo bliskih glasova, vrlo je prikladan višeglasni opis²⁷ zbog različitoga odnosa među obilježjima, a on na neki način sadrži sve vrste obilježja: nadobilježja su mnogostruka, a mogu biti prisutna ili ne, dok su završna obilježja dvojčana.

Razlikovna i zalihosna obilježja

U dosadašnjim se opisima glasovni sastavi u pojedinim slavenskim jezicima često uspoređuju tako da se navode samo nužne, ali ne i zalihosne razlike među pojedinim glasovima. Iz takvoga fonološkoga opisa nije moguće uvijek zaključiti razlikuje li se pojedini izgovor istoga glasa u dva različita slavenska jezika ili ne. Izgovorne razlike, čak i kad su

²⁶ Lass, 1984, str. 105–109.

²⁷ Op. cit.

sustavne, uvrštavaju se uglavnom u fonetsko područje i međusobno se podrobno ne uspoređuju. Takva razlika proizlazi iz namjene pojedinih opisa, ali još češće iz teorije.

Ako se glasovni sastav nekoga jezika opisuje sam za sebe, u njegovu su opisu potrebna samo razlikovna obilježja koja pojedini glas, shvaćen bilo kao fonem, bilo kao skup obilježja, razlikuju od svih ostalih – fonološki je nevažno kakva su mu ostala obilježja. U tome slučaju nema velike razlike između strukturalističkoga i generativnih opisa, iako su im, jasno, neka obilježja drugačija.

Na primjer, ako u nekome jeziku postoji samo jedan bočnik ili lateral, kao u slovenskome, ili češkome, nekim kajkavskim i slovenskim dijalektima, razlikovnim će se smatrati najmanji broj obilježja koja ga jedinstveno opisuju. Za slovenski će tako biti dovoljna strukturalistička obilježja: [+vokalni, +konsonantski, +trajni, +akutni], odnosno generativno obilježje [+bočni] da se glas / razlikuje od ostalih slovenskih glasova. Činjenica što taj glas ima dvije inačice – može se ostvariti palatalizirano ispred j^{28} – nije važna jer one ne razlikuju značenje. Takav je opis dovoljan i vrlo praktičan ako je namijenjen govornicima kojima je to materinski ili prvi jezik jer su ostala obilježja bočnika sadržana u slovenskim fonetskim pravilima.

Navedena bi strukturalistička razlikovna obilježja bila jednaka da se taj bočnik ostvaruje na nekoliko mjesta, tj. da je

- zubni ili dentalni (odnosno desnički ili alveolarni), kao u poljskom [las, lut], češkom [lavice, les, li:pa], slovačkom [lu:ka, lansk:i:], visokolužičkom [luba], slovenskom [l̩a:s, l̩è:s], hrvatskom [lúda:k, líči:nka, vò:l], srpskom [lè:n, léka:r, là:rva], makedonskom [lubov, kolo];
- onepčanjani ili palatalizirani, kao u ruskome [l'ɪpa], ukrajinskome [l'is], bjeloruskome [l'ik], poljskome [l'ipa], hrvatskome [l'ɛp], bugarskome [l'ato];
- nepčani ili palatalni, kao u slovačkome [l'eto, l'udovost], hrvatskome [l'eto, ušl'iv] srpskome [luspa, ubedliv, vašl'iv].

Tako bi bilo opisano i još petnaestak mogućih izgovornih inačica koje nisu svojstvene slavenskim jezicima, ali se javljaju u ostalim svjetskim jezicima, kojih ima još petnaestak. Sve izgovorne inačice bočnika, osim zubne i onepčene, bit će u slovenskome smatrane ili dijalektalnim, ili idiolektatskim, ili stranim izgovorom, ili pak govornom manom.

To pokazuje da su navedena razlikovna obilježja dovoljna samo u sustavu slovenskoga jezika, i to zato što ona pretpostavlja određena zalihsna obilježja, moglo bi se reći i filtere²⁹ koji isključuju većinu tih ina-

²⁸ »Zvoničnik l ima pred pisanim j (ki stoji na koncu beseda ali v isti besedi pred soglasnikom) v knjižnem jeziku predviden tudi izgovor s privzdignjenim srednjim delom jezika (prim. polj, poljski). Prvi l se imenuje navadni (srednjeevropski), drugi mehčani (palatalizirani). Vendar namesto palataliziranega l v knjižnem jeziku običajno govorimo navadnega«, Toporišić, 1976, str. 69.

čica. Ti filteri isključuju bezvučne, duge, snižene i unazadne (retrorefleksne) bočnike, jer su slovenska zalihosna obilježja [+zvučni, -dugi -sniženi, -kompaktni].

Za razliku od strukturalističkoga, generativni bi razlikovni opis s jedinim obilježjem [+bočni] u slovenskome osim »navadnoga, srednjeeuropskoga« i »mehčanoga, palataliziranoga« uključivao i mogući tzv. tvrdi izgovor, koji se smatra neknjiževnim,³⁰ te sve ostale moguće bočnike, kojih u svjetskim jezicima ima četrdesetak.³¹ Osim dosad navedenih, za slavenske je jezike značajan samo ojedreni ili velarizirani bočnik, koji se javlja u ruskome [ʃuk], ukrajinskome [ʃapa], bjeloruskome [ʃapa], poljskome [ʃava, koʃo] makedonskome [beʃ, seʃo, kluʃ], bugarskome [bʃaʃ]. Da bi se isključili svi ti bočnici, u generativnome bi opisu bilo potrebno navesti zalihosna obilježja [+vokalni, +zvučni, +srijedni -stražnji, -dugi].

Razlog odabira većega broja obilježja u opisu jednoga jezika može biti i to što je standardni jezik komunikacijski jezik velikom broju govornika čije materinske, tzv. organske osnovice imaju znatno različitu glasovnu strukturu – različit glasovni sastav, uključujući i njihova razlikovna obilježja. Razlike među pojedinim dijalektima npr. u hrvatskom jeziku, mogu biti i veće nego razlike među pojedinim standardnim slavenskim jezicima. Pa ipak, među različitim dijalektima i jezikom koji im služi kao standardni postoji posebna vrsta veze koja nije samo jezična, već društvenojezična. S posve jezičnoga stajališta moguće je tvrditi da je svaki govor koji se razlikuje od drugog po svom glasovnom sustavu: broju glasova ili fonema, njihovim razlikovnim obilježjima, tonskoj strukturi, fonološkim pravilima itd. poseban jezik. Pojmovi jezik, narječje, dijalekat društvenojezični su, a katkad isključivo društveni pojmovi. Stoga se katkada dijalektom istoga jezika smatraju (fonološki) vrlo različiti govori, a dijalektima različitih jezika (fonološki) vrlo slični govori. Poredbenim se opisom glasovnih sustava pomoću svih glasovnih obilježja mogu pokazati lingvističke i sociolingvističke veze među slavenskim jezicima.

Uključivanje velikoga broja jezika u lingvističke opise pokazuje da su neka tzv. zalihosna obilježja nužna kad se fonološki sustavi uspoređuju. Ta je spoznaja važna u slavistici u kojoj je poredbena metoda često zastupljena i u dijalektologiji, i u opisima brojnih slavenskih jezika. Stoga bi bilo korisno izraditi iscrpan popis svih glasova koji se javljaju u slavenskim jezicima i dijalektima te sva njihova obilježja, i razlikovna i zalihosna. Pri tome bi trebalo posebno izdvojiti njihova zalihosna obilježja suprotstavljena neslavenskim glasovima, glasovima koji se javljaju samo u drugim svjetskim jezicima.

²⁹ Vidi Calabrese, 1989.

³⁰ »T.i. trdi l, izgovorjen s hkratno pridvignjenostjo zadnje jezične ploskve, ni knjižen«, Toporišič, 1976, str. 69.

³¹ Dvadesetak približnika ili aproksimanata, te desetak tjesnačnika ili frikativa.

Isključivanje zalihosnih obilježja prikladno je u drugoj vrsti fonološkoga opisa, kada se žele pronaći ili istaći sličnosti među različitim fonološkim sustavima. Kao primjer neka posluži opet slovenski, čiji dijalekti umjesto standardnoga niza /k, g, x/ imaju bezvučni zapornik /k/, bezvučni tjesnačnik ili frikativ /x/ i još jedan, zvučni tjesnačnik. Budući da je u slovenskome, kao i drugim slavenskim jezicima, zvučnost razlikovno obilježje, među stražnjim se glasovima zvučni glas razlikuje od ostala dva bezvučna bez obzira kakva su mu ostala obilježja, bio on [- niski], jedreni /ɣ/³² ili [+ niski] ždrijelni /h/.³³

Ako se glasovni sastav svakog od tih dijalekata, uključujući standardni slovenski, opisuje sam za sebe, fonološki je nevažno kakva su mu ostala obilježja. U strukturalističkome se opisu glasovi /g/, /ɣ/ i /h/ razlikuju od ostalih obilježjima [- vokalni, J + kompaktni, + gravisni, + zvučni]. U generativnome su opisu dovoljna obilježja [-zvonki, + stražnji] da se ti glasovi razlikuju od svih ostalih glasova.³⁴ U oba slučaja zvučni se jedrenik razlikuje od ostala dva upravo svojom zvučnošću, nije potrebno navoditi da je taj glas i [- prekidni]. U takvoj vrsti opisa nema razlike u fonološkom sastavu između dijalekata s nizovima /k, ɣ, x/ ili /k, h, x/ i standardnoga slovenskoga s nizom /k, g, x/. Tako se glasovni sastav riječi ['no:ga], ['no:ɣa] i [no ha] fonološki mogu svesti na jedan oblik: /noga/. Njihove su razlike onda izgovorne inačice. Takav je opis i povijesno utemeljen, glasovi /ɣ/ i /h/ javljaju u riječima gdje je u standardu nezavršno /g/.

Međutim, ako se ti različiti slovenski glasovni sastavi žele usporediti, i međusobno – npr. s govorima koji imaju stražnji niz /k x g h/³⁵ i s ostalim slavenskim jezicima, od kojih neki (ukrajinski, bjeloruski, češki, slovački, ruski, gornjolužički) također imaju dva stražnja neprekidna ne-vokalska glasa: /x/ i /h/, važna su i zalihosna obilježja [zvonkost, prekidnost, niskost] jer iz samih razlikovnih obilježja nije vidljivo da je npr. u češkome /h/ šumnik (tj. pravi. konsonant), a u gornjolužičkome prijelaznik (tj. aproksimant).

Dakle, odabir razlikovnih i zalihosnih obilježja u slavenskim jezicima osim o polaznim teoretskim okvirima (strukturalistička fonologija, klasična generativna fonologija, višeglasna fonologija itd.) ovisi o vrsti opisa. Neka se obilježja odabiru ako se opisuje samo jedan sustav za govornike kojima je to materinski jezik, druga ako je riječ o kontrastivnome opisu dvaju sustava, treća ako je riječ o poredbenome opisu svih slavenskih jezika, četvrta ako se sastav nekoga slavenskoga jezika suprotstavlja ostalim svjetskim jezicima itd. U svakom slučaju, dobro je da slavistički fonološki opisi prate novija zbivanja u svjetskoj fonologiji ne samo zato

³² Kao npr. u govoru mjesta Komen, Cerčno itd., prema *Fonološki opisi*, 1981.

³³ Kao npr. u govoru mjesta Šmartno v Brdih, *Fonološki opisi*, 1981.

³⁴ Bar u dijalektima koji nemaju sporadičan fonem /g/ u novijim posuđenicama ili onomatopejama.

³⁵ Npr. Opne pri Sv. Lenartu (Osgnetto), *Fonološki opisi*, 1981.

da budu lakše usporedivi s opisima ostalih jezika, nego zato da mogu iskazati ili objasniti što više pojava.

LITERATURA

- Anderson, Stephen R, *Phonology in the twentieth century*, Chicago/London 1985.
- Babić, Zrinka, *Generativni opis konjugacijskih oblika*, Zagreb 1991.
- Babić, Zrinka, *Hrvatski glasnički nazivi prema tvorbenim načinima*, Jezik, 4, 38, 1992.
- Babić, Zrinka, *Glasnički nazivi prema tvorbenim mjestima*, Jezik br. 2, 39, 1992.
- Babić, Zrinka, *Towards a linguistic Framework of Prenatal Language Stimulations*, u T. Blum (Ed.) *Prenatal Perception, Learning and Bonding*, Berlin/Hongkong/Seattle 1992.
- Blumstein, S. E. i K. N. Stevens, *Phonetic features and acoustic invariance in speech*, Cognition 10, 25–32, 1992.
- Calabrese, Andrea, *Phonological variations*, u P. Beninca *Dialect Variations on the Theory of Grammar*, Dodrecht, str. 9–40, 1989.
- Chomsky, Noam, *Current issues in linguistics*, u J. A. Fodor i J. J. Katz: *The Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, N.J., str. 50–118, 1964.
- Chomsky, Noam i Morris Halle, *The sound pattern of English*, New York 1968.
- Clements, George N, *The geometry of phonological features*, Phonology Yearbook 2, 1985.
- Dellatre, Paul, *Acoustic or articulatory invariance?*, Glosa 1, 1967.
- Durand, Jacques, *Generative and Non-Linear Phonology*, London /New York 1990.
- Goldsmith, John, *An overview of autosegmental phonology*, Linguistic Analysis 2, 23–68, 1976
- Goldsmith, John, *Autosegmental Phonology* (doktorska radnja, MIT 1976, raspisao ju je IULC) New York 1979
- Goldsmith, John A, *Autosegmental & Metrical Phonology*, Oxford 1990
- Halle, M, *The sound Pattern of Russian*, The Hague 1959.
- Halle, M, *On distinctive features and their articulatory implementations*, Natural Language and Linguistic Theory 1, 91–105, 1983.
- Harris, John, *Segmental complexity and phonological government*, Phonology 2, str. 255–301, 1990.
- Hyman, Larry M, *Phonology: Theory and Analysis*, New York,/San Francisco itd. 1975.
- Ivšić, Stjepan, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970
- Jakobson, Roman i Linda Waugh, *The Sound Shape of Language*, Brighton 1979.
- Kaye Jonathan, Jean Lowenstamm i Jean-Roger Vergnaud, *The internal structure of phonological segments: a theory of charm and government*, Phonology Yearbook 2, 1985
- Ladefoged, Peter, *Preliminaries to Linguistic Phonetics*, Chicago 1971.
- Ladefoged, Peter, *A Course in Phonetics*, New York 1982.
- Lass, Roger, *Phonology*, Cambridge 1984
- Lieberman, Mark, *Speech Physiology and Acoustic Phonetics: An Introduction*, New York 1977
- Lieberman, Mark i Ignatius G. Mattingly, *The motor theory of speech perception revised*, Cognition 21 1–36, 1985.
- Mihaljević, Milan, *Generativna i leksička fonologija*, Zagreb 1991.

Mihaljević, Milan, *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Zagreb 1991.

Moguš, Milan, *Čakavsko narječje*, Zagreb 1977.

Muljačić, Žarko, *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Zagreb 1972.

Rubach, Jerzy, *Cyclic and Lexical Phonology*, Dodrecht, Foris Publications 1984.

Sagey, Elisabeth, *The Representation of Features and Relations in Non-linear Phonology*, doktorska radnja, 1986.

Toporošić, Jože, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976.

Vennemann, Theo, *On the theory of syllabic phonology*, Linguistische Berichte 18, 1972.

* Grupa autora, *Fonološki opisi*, Sarajevo 1981.

SUMMARY

CRITERIA FOR THE CHOICE OF DISTINCTIVE FEATURES IN SLAVIC LANGUAGES

Phonological descriptions of Slavic languages in most cases use 'structuralist' distinctive features, based on the work of Jakobson, Fant and Halle (1952) and Jakobson and Halle (1956). A few use 'standard generative' sound features, proposed by Chomsky and Halle (1968), which were designed not only to capture the phonological contrasts of languages, but to describe the phonetic content of segments derived by phonological rules, as well as underlying segments. A number of modifications to be found both in the specific set of distinctive features and in the conceptualization of these features which linguists introduced since 1968 are hardly used in Slavic phonology.

If distinctive features are needed just for classification and general distribution of sounds in a particular Slavic language, there is a wide choice of feature inventories. In stating phonological rules, the features which seem to best explain the motivation of the processes in question should be chosen. However, if a phonological description of a Slavic language is aiming to address certain empirical or conceptual issues in the theory of Universal Phonology, the choice of features and the phonological model is more limited.

A useful approach in the comparative phonology of Slavic languages would be to take the set of universal phonetic features which languages implement in various linguistic ways. A phonetic feature which is not used phonologically by one Slavic language or dialect but is by another, even features responsible for 'foreign' or 'dialectal' Slavic accents, should be included in the description of each language.